

לורנס איש ציון

מרטין גילברט

תומס אדוארד לורנס – המוכר בבריטניה וברחבי המזרח התיכון בכינויו "לורנס איש ערב" – פעל כל חייו לקידום השאיפות הלאומיות הערביות. בשנים 1917–1918 שירת כקצין בריטי בחג'אז והשתתף במרד הערבי נגד העותמאנים, בהנהגת שריף חוסיין בן עלי. הוא שימש גם יועץ לבנו של חוסיין, פייסל, שאותו קיווה להושיב על כס המלוכה בסוריה. דורות של חוקרים בריטים שהתמחו בהיסטוריה ובתרבות של המזרח התיכון ראו בפועלו של לורנס ביטוי מובהק לתמיכתם של הבריטים במטרות הערביות, אך רק מעטים יודעים על תרומתו באותה תקופה ממש לתנועה הלאומית היהודית.

באמצע דצמבר 1918, חודש אחרי תום מלחמת העולם הראשונה, מילא לורנס חלק בהשגת הסכם בין האמיר פייסל למנהיג הציוני ד"ר חיים ויצמן. הפגישה בין השניים נערכה במלון קרלטון בלונדון, מבנה שנהרס לימים בבליץ על הבירה האנגלית. באותה פגישה שימש לורנס מתורגמן. ויצמן הבטיח לפייסל כי בכוחם של הציונים לפתח באופן דרמטי את פלשתינה, "עד כדי כך שהיא תוכל להכיל ארבעה או חמישה מיליוני יהודים, בלי לפגוע בזכויות הבעלות של האיכרים הערבים"¹.

ברשימות שכתב בעקבות אותה פגישה ציטט ויצמן את פייסל, שאמר כי "מזור שמתהווה עימות בין יהודים לערבים בפלשתינה. בשום ארץ אחרת שבה חיים יהודים לצד ערבים לא נוצר ביניהם חיכוך". ויצמן המשיך וכתב כי פייסל "לא חשב לרגע שפלשתינה סובלת ממחסור באדמות. תמיד יהיו די אדמות

לצורכי האוכלוסייה, במיוחד אם הארץ תתפתח. מלבד זאת, יש קרקעות רבות במחוז שלו".²

ב־3 בינואר 1919 נפגשו שוב ויצמן ופיסל בלונדון כדי לחתום על הסכם בין מלך חג'אז ובין הציונים. לורנס, שהיה גם הפעם היד המכוונת, קיווה כי בעקבות ההסכם "יתמזגו הקווים של המדיניות הערבית והציונית בעתיד הלא־רחוק".³

ב־1 במרס 1919, כאשר שהה בפריז בתפקיד הנציג הבריטי הבכיר למשלחת חג'אז, ניסח לורנס בשמו של פייסל מכתב לפעיל הציוני האמריקני פליקס פרנקפורטר, שבו הצהיר האמיר: "אנו הערבים, במיוחד המשכילים שבינינו, מתייחסים באהדה עמוקה ביותר לתנועה הציונית". עוד המשיך פייסל והדגיש כי ויצמן "סייע לנו רבות בהגשמת מטרותינו, ואני מקווה שהערבים יגיעו במהרה למצב שבו יוכלו לגמול ליהודים טובה תחת טובה. אנו פועלים יחדיו למען תחייה ורפורמה של המזרח התיכון, ושתי התנועות שלנו משלימות זו את זו". הלאומיות היהודית והלאומיות הערבית, קבע פייסל, אינן תנועות אימפריאליסטיות, "ובסוריה יש מקום לשתייהן. למעשה, אף אחת מהן לא תנחל הצלחה של ממש ללא רעותה". ואז הוסיף ברוח אופטימית: "אני מייחל, ועמי מייחל יחד אתי, ליום שבו נשתף פעולה ונסייע זה לזה. כך תוכלנה הארצות שבהן כולנו מעוניינים לתפוס שוב את מקומן בקהילת עמי התרבות".⁴

לא בכדי נעלמה תמיכתו של לורנס בשאיפות הלאומיות של היהודים מידיעת בני דורו. בשנת 1920 שקד על כתיבת ספרו שבעה עמודי חוכמה, שתיעד את חוויותיו מימי המרד הערבי.⁵ לורנס פנה אז לסופר רודיארד קיפלינג ושאל אם יואיל לקרוא את כתב היד. קיפלינג השיב כי יקרא בשמחה, אבל הזהיר כי אם יגלה שלורנס הוא "פרו־ייד", ישלח את ההגהות בחזרה ללא כל הערה.⁶

קיפלינג חרד מן האפשרות שלורנס הוא פילושמי. ואכן, היה יסוד לחששותיו: במאמר שכותרתו "המזרח המשתנה", שפורסם במגזין רב־ההשפעה *The Round Table* בשנת 1920, כתב לורנס כי "הניסוי היהודי" בפלשתינה הוא "מאמץ מודע מצד העם הכי פחות אירופי באירופה להרים ראש נגד סחף הדורות ולשוב בשנית אל המזרח, המקום שממנו בא".⁷ לורנס הציג במאמר אבחנות אוהדות מאוד בנוגע למהגרים היהודים לפלשתינה: "בשובם אל הארץ שבה ישבו מאות שנים לפני העידן הנוצרי, לוקחים עמם המתיישבים ממיטב

הידע והמיומנויות שרכשו באירופה. הם מבקשים להתיישב בקרב האוכלוסייה המקומית של הארץ – עם דובר ערבית שמקורו באותה משפחה, אך מצבו החברתי שונה בתכלית. הם מקווים להתאים את אורחות חייהם לאקלים של פלשתינה, ובעזרת כישורונותיהם והונם לפתח אותה ולהפוך אותה לארץ מאורגנת ברמה של מדינה אירופית⁸.

לורנס חזה כי ההתיישבות היהודית תיטיב עם הערבים. "הצלחת תכניתם [של הציונים]", כתב, "תקדם בהכרח את רמתה החומרית של האוכלוסייה הערבית המקומית, עד שזו תשתווה כמעט לרמתם שלהם". שינוי זה יהיה בעל חשיבות מכרעת לעתידו של העולם הערבי: הקדמה הטכנולוגית שייבאו עמם היהודים תפחית מאוד את תלותם של הערבים באירופה המתועשת, "ובמקרה כזה עשויה לקום קונפדרציה חדשה שתהפוך לכוח עולמי אדיר".⁹

לורנס האמין גם – כפי שיאמין וינסטון צ'רצ'יל שבע-עשרה שנה מאוחר יותר, כאשר ידון עם חברי ועדת פיל בשאלת הריבונות היהודית – כי יחלוף עוד זמן רב עד שיייווצר בארץ רוב יהודי. רוב כזה, כתב לורנס, "לא יתגבש בדור הראשון או אפילו בדור השני [להגירה היהודית], אך יש להביאו בחשבון בכל ניסיון להניח את יסודות האימפריה במערב אסיה". יסודות אלה, במידה רבה, "יקומו או יפלו על פי התקדמותו של המפעל הציוני".¹⁰

כאשר מונה צ'רצ'יל לשר המושבות בינואר 1921 – משרה שבמסגרתה נשא גם באחריות לגיבוש תנאי המנדט הבריטי על ארץ ישראל – הוא מינה את לורנס ליועצו לענייני ערבים. מיד עם כניסתו לתפקיד נועד לורנס עם פייסל ושוחח עמו על הבטחתה של בריטניה בהצהרת בלפור להקים בית לאומי ליהודים בארץ ישראל. ב-17 בינואר 1921 דיווח לורנס לצ'רצ'יל על שיחותיו עם פייסל והבטיח לו כי בתמורה לריבונות ערבית בבגדאד, בעמאן ובדמשק, ניאות פייסל "לזנוח את כל תביעות אביו על פלשתינה".¹¹

הידיעות הללו שימחו את צ'רצ'יל, אבל עדיין היה עליו לפתור בעיה יסודית. ביולי 1920 כבשו הצרפתים את דמשק מידי פייסל ולא הייתה להם כל כוונה לפנות את הדרך לו או לכל מנהיג ערבי אחר. צ'רצ'יל העלה אפוא הצעה חלופית: במקום שלטון בסוריה, תמסור בריטניה לפייסל את כס המלכות בעיראק, ובד בבד תעניק לעבדאללה אחיו את השליטה על עבר הירדן. בוועידת קהיר, שהתקיימה ב-17 במרס 1921, בהשתתפות פקידים בריטים בכירים, הסביר צ'רצ'יל את ההיגיון שמאחורי ההחלטה להמליך שליט ערבי

על עבר הירדן. לאחר שתודרך בידי לורנס אמר צ'רצ'יל כי שליט כזה, שיהא נאמן לאינטרסים הבריטיים, יסייע למנוע תסיסה אנטי-ציונית באזור. כך תוכל בריטניה לעמוד בהבטחתה לעם היהודי ולאפשר לו להקים בית לאומי בארץ ישראל המערבית, המשתרעת בין הים התיכון לנהר הירדן – בית שאליו, כפי שהצהיר צ'רצ'יל במקום אחר, יוכלו היהודים להגיע "בזכות ולא בהיתר מיוחד".¹² לורנס, שתמך ברעיון, הסביר למשתתפי הוועידה כי "מוטב להשתמש בעבר הירדן כשסתום ביטחון, ולשם כך יש למנות שליט שנוכל להפעיל עליו לחץ לבלום את ההתנגדות לציונות". השליט האידיאלי יהיה "אדם שאינו חזק מדי, שאינו תושב עבר הירדן, ושתלוי בממשלת הוד מלכותו כדי להחזיק במעמדו".¹³ האדם המתאים ביותר לתפקיד, סבר לורנס, הוא האמיר עבדאללה, אחיו של פייסל. הוא הודיע גם לבאי הוועידה כי צ'רצ'יל סבר שאם תנהג בריטניה בצדק ובחכמה, תדעך התנגדותם של הערבים לציונות תוך ארבע או חמש שנים, "ואולי תיעלם לגמרי".¹⁴

נוכחותיו של לורנס איש ערב בוועידת קהיר הניבה תועלת עצומה למאמציו של צ'רצ'יל לסייע בהקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל. במקביל לידידות שקשר עם מנהיגי ערב, שלצדם לחם ושאת יתרונותיהם ואת חסרונותיהם למד להכיר, גילה לורנס הבנה גם לשאיפות הציונים. בנובמבר 1918, ביום השנה הראשון להצהרת בלפור, אמר לורנס לעיתון היהודי הבריטי *The Jewish Guardian*: "מנקודת מבט של לא-יהודי גמור, אני רואה את היהודים כיבואנים טבעיים של שאור מערבי הנחוץ כל כך לארצות המזרח הקרוב".¹⁵ ב-27 במרס 1921, עשרה ימים לאחר שלורנס גולל את הצעותיו בפני משתתפי ועידת קהיר, שלח אותו צ'רצ'יל מירושלים לעבר הירדן כדי להסביר לעבדאללה שתחום סמכותו יוגבל לגדה המזרחית של נהר הירדן, שהיהודים עתידים להתיישב באדמות שבין הים התיכון לנהר הירדן, ושעליו, עבדאללה, לפעול לבלימת כל תסיסה או פעילות אנטי-ציונית בקרב נתיניו. למחרת היום הצטלמו לורנס, צ'רצ'יל ועבדאללה בבית המושל הבריטי בירושלים. בתצלום נראים צ'רצ'יל המכורבל במעילו מחמת הקור, לורנס החנוט בחליפה כהה ובעניבה ועבדאללה העוטה מדי צבא וכאפייה. בפגישתם זו הסכים עבדאללה להימנע מכל פעילות נגד הקמת בית לאומי יהודי ממערב לנהר הירדן. לורנס תרם אפוא תרומה של ממש להבטחת המשך התקדמותו של המפעל הציוני. הוא כבר זכה לעמוד מקרוב על הפוטנציאל של אותו מפעל:

שתים-עשרה שנה לפני ועידת קהיר, כאשר סייר בגליל בסביבות טבריה, דיבר על ימי הזוהר של האזור בתקופה הרומית ועל היישובים החקלאיים היהודיים שראה במסעותיו. במכתב שכתב הביתה, ב-2 באוגוסט 1909, ציין ש"מכל מחוזותיה של פלשתינה ניכרה ההשפעה הרומית יותר מכל בגליל. האזור היה מאוכלס מאוד ומושקה היטב באמצעים מלאכותיים: מאחורי כפר נחום לא היו אפילו עשרים מיילים של שדות קוצים! מי שהקיפו את הימה [הכנרת] לא נתקלו באוהלי בדווים מלוכלכים ומטים ליפול, שיושביהם קוראים להם להיכנס פנימה ולשוחח בשעה שכלבים משוטטים נושכים בעקביהם. פלשתינה הייתה אז ארץ נאה, ובקלות אפשר לחזור ולהפוך אותה לכזו. ככל שיזדרזו היהודים לעבדה, כן ייטב: המושבות שלהם הן נקודות אור במדבר".¹⁶

כל השאר הרי כבר מסופר בקורות ישראל: אותן "נקודות אור במדבר" התפתחו והיו למדינה משגשגת, בזכות הכישרון וההון שעוררו את התפעלותו של לורנס עשרות שנים קודם לכן. קשה לדעת כיצד היה מגיב להתנגדותו הגוברת של העולם הערבי לנוכחות היהודית בתחומי המנדט הבריטי, ועוד יותר מכך – לניסיונות האלימים לחסל את המדינה היהודית מיד עם לידתה. לורנס נהרג במאי 1935 בתאונת אופנוע והוא בן ארבעים ושבע בלבד. ההישגים שהשיג בחייו הקצרים הבטיחו את מקומו בפנתיאון של ההיסטוריה הערבית המודרנית. הגיעה העת שגם ההיסטוריה היהודית המודרנית תחלוק לו את הכבוד הראוי לו.

סד מרטין גילברט הוא היסטוריון בריטי והביוגרף הרשמי של וינסטון צ'רצ'יל. ספרו צ'רצ'יל והיהודים ראה לאחורונה אור בתרגום לעברית בהוצאת כנרת, זמורה-ביתן, דביר.

הערות

1. מתוך ריאיון שערך חיים ויצמן עם האמיר פייסל במלון קרלטון, 11 בדצמבר 1918. Archives of the British Foreign Office in the Public Record Office, London, 371/3420.
2. ראה אצל David Hunter Miller, *My Diaries of the Conference of Paris* (New York: Appeal, 1924), vol. 3, pp. 188-189.
3. מסמכיו של ת"א לורנס, מצוטט אצל מרטין גילברט, צ'רצ'יל והיהודים, תרגמה נעמי כרמל (תל אביב: כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2009), עמ' 68.
4. מכתב מפיסל לפרנקפורטר, 1 במרס 1919. פורסם בניו יורק טיימס ב-5 במרס 1919, בטיימס ב-6 במרס ובג'ואיש כרוניקל ב-7 במרס. ראה ישעיהו פרידמן, מיחוס של כפל ההבטחות: בריטניה, הערבים והציונות, 1915-1920, תרגם עמנואל לוטם (שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל, 2004).
5. תומס אדוארד לורנס, שבעה עמודי חוכמה: חגיגת נצחון, תרגמו נינה פתאל ודויד ברקוב (תל אביב: משרד הביטחון, 2006).
6. מכתב מקיפלינג ללורנס, 20 ביולי 1920, מצוטט אצל Thomas Pinney, ed., *The Letters of Rudyard Kipling*, vol. 5, 1920-1930 (Iowa City: University of Iowa, 2004), p. 126.
7. T.E. Lawrence, "The Changing East," *The Round Table*, September 1920 (להלן "המזרח המשתנה"). ראה http://telawrence.net/telawrencenet/works/articles_essays/1920_changing_east.htm.
8. לורנס, "המזרח המשתנה".
9. לורנס, "המזרח המשתנה".
10. לורנס, "המזרח המשתנה".
11. מכתב מלורנס למזכירו הפרטי של צ'רצ'יל, 17 בינואר 1921, Churchill Papers, 17/14.
12. הספר הלבן הבריטי מיוני 1922, מובא אצל גילברט, צ'רצ'יל והיהודים, עמ' 324.
13. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. 4, 1917-1922, *The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), p. 553.
14. Colonial Office Papers 935/1/1, מובא אצל גילברט, צ'רצ'יל והיהודים, עמ' 68.
15. מסר ל-*The Jewish Guardian*, 28 בנובמבר 1918, מובא אצל גילברט, צ'רצ'יל והיהודים, עמ' 68.
16. David Garnett, ed., *The Letters of T.E. Lawrence* (New York: Doubleday, Doran, 1938), p. 71.